

Renata Korzeń

Związki temperamentu z płcią biologiczną i psychologiczną jednostki

---

Studia Psychologica nr 7, 169-180

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RENATA KORZEŃ
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ZWIĄZKI TEMPERAMENTU Z PŁCIĄ BIOLOGICZNĄ I PSYCHOLOGICZNĄ JEDNOSTKI¹

Correlations between temperament and biological sex and gender schema

Summary

The participants (327 female and 306 male, students of Warsaw high schools) filled in IPP and EAS-D. The results of research show that biological sex, gender schema and temperament are connected. Men more often have I type of temperament (non-emotional, social active) and women more often have II type of temperament (emotional, social active). Feminine women and men have high level of fear and low level of activity. Undifferentiated women and men are less active and less sociable than another genders. Androgyny women and men present high activity and high sociability.

1. WPROWADZENIE

Płeć psychologiczna jest pojęciem, które funkcjonuje w kulturowych koncepcjach stereotypów płci. Przyjmuje się, że zmienna ta kształtuje się w rozwoju ontogenetycznym jednostki, w oparciu o istniejące w danej kulturze społeczne definicje kobiecości i męskości (Bem, 1982). Płeć psychologiczna nie odzwierciedla zatem rzeczywistych cech jednostki, ale jej skłonność do posługiwania się w procesie samoidentyfikacji stereotypami płciowymi funkcjonującymi w danej kulturze.

Stereotypy płci są powszechnie znane. Wywierają silny wpływ na nasze życie społeczne, ponieważ płeć jest kategorią łatwo zauważalną i ważną dla każdego z nas. Kobietom stereotypowo przypisuje się cechy ekspresyjne (prospołeczne), tj. czułość, delikatność, zdolność do poświęceń, skromność itp., a mężczyznom cechy instrumentalne (sprawcze), tj. niezależność, aktywność, kompetencje, nieuleganie naciskowi, łatwość podejmowania decyzji itp. (Deaux, Lewis, 1984; Mandal, 2000, 2003).

W psychologii istnieją dwa główne podejścia wyjaśniające genezę stereotypów płci: podejście biologiczne i kulturowe (Miluska, 1999). Stanowisko biologiczne zakłada, że to sama odmienna natura biologiczna kobiet i mężczyzn wpływa bezpośrednio na różnice psychiczne pomiędzy obiema płciami (zob. Moir, Jessel, 1998; Zuckerman, 1991, za: Mandal, 2003). Z kolei podejście kulturowe podkreśla, że różnice te są wynikiem procesu socjalizacji ukierunkowanego na przyswojenie

---

¹ Prezentowany artykuł jest częścią przygotowywanej pracy doktorskiej.

przez dziewczynki i chłopców cech oraz zachowań odpowiadających tradycyjnemu modelowi kobiecości i męskości (Lott, Maluso, 2002; Mandal, 1995).

Od wielu lat w literaturze przedmiotu toczy się spór – natura czy kultura – o przyczyny różnic płciowych (Miluska, 1999). Spór ten jest jednak nieuzasadniony. Czynniki biologiczne bowiem nie działają poza kontekstem kulturowym. Z kolei kultura opiera swój wpływ na biologicznych uwarunkowaniach. Między osobą a sytuacją zachodzi interakcja przynajmniej na trzech płaszczyznach: 1) każda jednostka w nieco inny sposób interpretuje i reaguje na określoną sytuację; 2) ludzie często sami wybierają sytuacje, które będą wywierać na nich wpływ; 3) człowiek dysponuje możliwością kreowania sytuacji społecznych (Myers, 2003).

2. TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

2.1. CECHY TEMPERAMENTU WG TEORII EAS

Powszechnie uważa się, że temperament człowieka jest zdeterminowany genetycznie i ujawnia się już we wczesnym dzieciństwie (Buss, Plomin, 1975). Posiadanie określonego typu temperamentu oznacza zatem dziedziczenie przez człowieka pewnych cech, które w specyficzny sposób wpływają na jego zachowanie. Natomiast nie oznacza, że reakcje te nie mogą być modyfikowane przez czynniki środowiskowe czy procesy uczenia się (Strelau, 2002; Zawadzki, 2002).

Według Bussa i Plomina (1984), temperament dorosłego człowieka składa się z trzech zasadniczych cech: emocjonalności (*emotionality*), aktywności (*activity*) i towarzyskości (*sociability*) (w skrócie określane jest jako EAS od pierwszych liter angielskich nazw cech). Temperament człowieka stanowi podstawę kształtowania się i rozwoju jego osobowości. We wczesnym dzieciństwie, kiedy dziecko nie ma jeszcze wytworzonych wewnętrznych struktur poznawczych, a jego doświadczenie życiowe jest niewielkie, niemal całą jego osobowość wypełnia temperament (i inteligencja) (Buss, Plomin, 1984). Można przypuszczać, że temperament stanowi również podstawę kształtowania się tożsamości płciowej jednostki. Pełni on bowiem ważne funkcje regulacyjne w relacjach jednostki ze środowiskiem społecznym (Buss, 1991). Cechy związane z emocjonalnością mają wpływ m.in. na jakość relacji człowieka z otoczeniem (np. osoby bardzo emocjonalne mogą mieć częste „napady” złego humoru, co z kolei może wpływać na ich stosunki z innymi ludźmi). Z kolei aktywność jest cechą temperamentu człowieka, która pośredniczy w wyborze i modyfikacji środowiska (np. osoby bardzo aktywne częściej szukają takich sytuacji i takich miejsc, w których będą mogły spożytkować własną energię; mogą przedkładać miejsca ruchliwe nad spokojne). Natomiast towarzyskość człowieka ma wpływ na rodzaj wybieranej przez niego aktywności (np. osoby towarzyskie wolą spędzać czas z innymi ludźmi niż w samotności, dzięki czemu mają więcej i bardziej różnorodnych doświadczeń społecznych) (Strelau, 2000).

Emocjonalność (jedna z trzech cech temperamentu teorii EAS) to skłonność do reagowania silnym pobudzeniem. Przejawia się już u niemowląt w postaci niezadowolenia (dystresu), strachu i złości (Strelau, 2002). Sfera emocjonalna człowieka jest ważnym czynnikiem kształtowania się właściwej tożsamości osoby (Kornaszewska, 2002). Emocje już od wczesnego dzieciństwa pomagają wyrażać dziecku, jaką jest osobą, oraz ułatwiają nawiązywanie relacji z otoczeniem. Przejawy emocjonalności obserwuje się u dziecka od chwili jego narodzin w postaci gotowości do rea-

gowania płaczem lub samego płaczu, co wpływa na reakcje rodziców i ocenę społeczną dziecka przez inne osoby.

Badania techniką „Niemowlę X” (Condry, Condry, 1976, za: Vasta i in., 1995) pokazują, że płacz tego samego niemowlęcia uważanego za dziewczynkę częściej interpretuje się jako przejaw strachu, natomiast gdy uznaje się je za chłopca – jako przejaw złości. Świadczy to o różnicach w socjalizacji dziewczynek i chłopców zgodnie ze stereotypami płci. Emocjonalność powszechnie uważa się za cechę kobiecą. Jackman i Senter (1981, za: Myers, 2003) zaobserwowały, że zarówno kobiety jak i mężczyźni uważają kobiety za bardziej emocjonalne i częściej przypisują im tę cechę. Brody i Hall (1993) stwierdzają ponadto, że kobiety przeżywają emocje bardziej żywiłowo i intensywnie niż mężczyźni. Buss i Plomin (1984) wysuwają jednak hipotezę, że powodem różnic w emocjonalności między kobietami i mężczyznami są zarówno różnice w wychowaniu, jak i czynniki dziedziczne. Zdaniem Bussa i Plomina (1984), emocjonalność człowieka związana jest z poziomem aktywacji autonomicznego układu nerwowego, a zatem ma podłoże biologiczne. Ponadto jednym z czynników różnicujących poziom emocjonalności człowieka jest jego płeć biologiczna. Wniosek ten oparty jest na założeniu o międzypłciowej zmienności mechanizmów fizjologicznych warunkujących cechy temperamentu (Strelau, 1992; Zuckerman, 1994).

Kolejna cecha teorii temperamentu EAS – **aktywność** – opisywana jest na kontinuum od bezruchu do skrajnie energetycznego zachowania (Strelau, 2002). Głównymi jej składnikami są tempo (szybkość działania) i wigor (siła lub intensywność reakcji). Jest to jedyna cecha teorii temperamentu EAS, która odnosi się do stylu działania. Aktywność przejawia się u człowieka w wykonywaniu różnorodnych czynności, takich jak chodzenie czy mówienie. Podobnie jak emocjonalność – aktywność także przejawiając się w naszym zachowaniu – wpływa na sposób, w jaki jesteśmy spostrzegani przez innych ludzi. Eaton i Presse (1985, za: Graziano i in., 1998) w swoim badaniu zaobserwowali, że w wieku przedszkolnym w grupie rówieśników dzieci bardziej aktywne są mniej popularne niż dzieci mniej aktywne. W badaniu Bussa i in. (1980) nauczyciele oceniali dzieci w wieku szkolnym – bardziej aktywne opisywali jako mniej zahamowane i ostrożne, bardziej agresywne i asertywne oraz częściej współzawodniczące niż dzieci mniej aktywne. Z kolei wśród dorosłych osób wyższa aktywność jest powiązana z zadowoleniem z kontaktów społecznych, rzetelnością, zorientowaniem na osiągnięcia, szerokimi zainteresowaniami i pozytywnymi emocjami (McCrae, Costa, 1987).

Badania nad niemowlętami pokazują, że noworodki płci męskiej są generalnie bardziej aktywne niż noworodki płci żeńskiej (Philips i in., 1978), a także wykazują tendencję do częstszego płaczu i krótszego snu (Moss, 1967). Ponadto metaanaliza badań dotyczących różnic międzypłciowych w cechach temperamentalnych u dzieci w wieku od 3 miesięcy do 13 lat pokazuje, że chłopcy cechują się wyższą aktywnością niż dziewczynki i bardziej angażują się w brutalne gry (Else-Quest i in., 2006).

Trzecia cecha temperamentu wg teorii EAS – **towarzyskość** – przejawia się u człowieka w ogólnej tendencji do poszukiwania innych osób i przebywania z nimi oraz unikania samotności (Strelau, 2002). Osoby charakteryzujące się wysokim napięciem tej cechy są silnie motywowane do poszukiwania towarzystwa innych ludzi. Bywają sfrustrowane i wytracone z równowagi w warunkach odosobnienia. Osoby te nie tylko dążą do zawierania nowych znajomości i wchodzenia w rozmaite reakcje społecz-

ne, ale pragną przede wszystkim pozostawać z innymi ludźmi w długotrwałym kontakcie. Źródłem tej tendencji są specyficzne nagrody społeczne, takie jak: wspólna aktywność, uwaga otrzymywana od innych osób lub brak poczucia izolacji.

Metaanaliza Else-Quest i in. (2006) jest spójna z założeniami Maccoby i Jacklin (1974) i pokazuje, że nie istnieją różnice międzypłciowe w towarzyskości. Podobne wyniki uzyskały Hall i Halberstadt (1986, za: Wojciszke, 2002) w metaanalizie badań na temat różnic płciowych w niewerbalnych zachowaniach towarzyskich, takich jak: uśmiechanie się i nawiązywanie kontaktu wzrokowego. Nie znalazły żadnych różnic międzypłciowych u dzieci w wieku od 2 do 12 lat, ale odkryły istotne różnice na korzyść kobiet wśród osób dorosłych. Odkryły także, że dziewczynki znacznie częściej niż chłopcy nawiązują kontakt wzrokowy, a kobiety znacznie częściej niż mężczyźni.

Badania przedstawione powyżej pokazują zatem, że kobiety i mężczyźni różnią się przede wszystkim emocjonalnością i aktywnością oraz niektórymi zachowaniami towarzyskimi.

3. CEL PRACY I PYTANIA BADAWCZE

Głównym celem prezentowanych w artykule badań jest poszukiwanie związków temperamentu jednostki z jej płcią biologiczną i psychologiczną. Przypuszcza się, że współwystępowanie niektórych cech temperamentu może odgrywać ważną rolę w kształtowaniu się tożsamości płciowej człowieka.

W celu wyjaśnienia problemu postawiono dwa ogólne pytania badawcze:

P1: Czy istnieją związki temperamentu z płcią biologiczną jednostki?

P2: Czy istnieją związki temperamentu z płcią psychologiczną jednostki? (przez przypuszcza się, że cechy temperamentalne, które są zdeterminowane genetycznie, mają wpływ na rozwój płci psychologicznej a nie odwrotnie).

4. METODA BADANIA

4.1. OSOBY BADANE

Inwentarzem do Oceny Płci Psychologicznej IPP i Kwestionariuszem Temperamentu EAS-D przebadano 306 studentów i 327 studentek (ogółem 633 osoby) uczelni wyższych w Warszawie: Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Akademii Pedagogiki Specjalnej, Akademii Medycznej, Politechniki Warszawskiej, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego i Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, w wieku od 19 do 29.

W tabeli 1 przedstawiono liczebność kobiet i mężczyzn w poszczególnych układach płci psychologicznej.

Tabela 1. Liczebność kobiet i mężczyzn w poszczególnych układach płci psychologicznej

Płeć biologiczna	Płeć psychologiczna				Razem
	Kobieca	Męska	Nieokreślona	Androgyniczna	
Mężczyźni	28	120	82	76	306
Kobiety	131	44	70	82	327
Razem	159	164	152	158	633

4.2. NARZĘDZIA BADAWCZE

4.2.1. INWENTARZ DO OCENY PŁCI PSYCHOLOGICZNEJ

Do pomiaru płci psychologicznej wykorzystano Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej (zob. 1992a, 1992b), skonstruowany na podstawie teorii schematów płciowych S. L. Bem (1981). Składa się on z 35 pozycji ocenianych na 5-stopniowych skalach: 15 cech odzwierciedlających kulturowy stereotyp kobiecości (skala Kobiecości), 15 cech odzwierciedlających kulturowy stereotyp męskości (skala Męskości) oraz 5 cech uważanych za uniwersalne (skala Neutralna).

4.2.2. KWESTIONARIUSZ TEMPERAMENTU EAS-D

Kwestionariusz EAS-D służy do diagnozy temperamentu osób dorosłych rozumianego jako zespół dziedziczonych cech osobowości (Buss, Plomin, 1984). Narzędzie składa się z 20 pozycji ocenianych na 5-stopniowych skalach. Wersja dla dorosłych zawiera pięć skal: Niezadowolenia, Strachu, Złości, Aktywności oraz Towarzyskości.

5. WYNIKI

5.1. TYPOLOGIA TEMPERAMENTÓW EAS-D

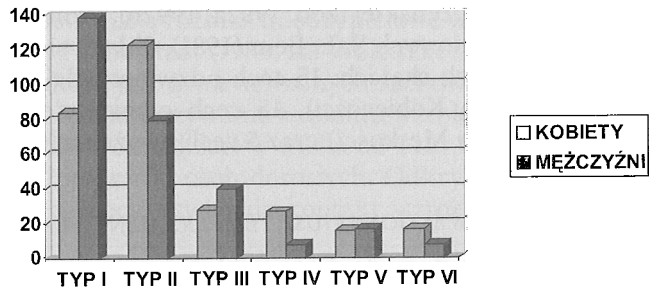
W celu utworzenia typologii temperamentów EAS-D wykonano analizę skupień (Marek, Noworol, 1987). Uzyskane wyniki prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Typy temperamentów EAS-D (N = 587)

Typ temperamentu EAS-D	Cechy temperamentu				
	Niezadowolenie	Strach	Złość	Aktywność	Towarzyskość
Typ I (N = 223)	niski poziom	niski poziom	niski poziom	średni poziom	średni poziom
Typ II (N = 203)	wysoki poziom	wysoki poziom	wysoki poziom	średni poziom	średni poziom
Typ III (N = 68)	średni poziom	średni poziom	średni poziom	niski poziom	niski poziom
Typ IV (N = 35)	średni poziom	średni poziom	wysoki poziom	wysoki poziom	wysoki poziom
Typ V (N = 33)	średni poziom	wysoki poziom	niski poziom	niski poziom	średni poziom
Typ VI (N = 25)	niski poziom	wysoki poziom	niski poziom	średni poziom	średni poziom

Wyodrębniono sześć typów temperamentów. Pierwsze trzy typy stanowią najliczniejsze grupy. Różnią się one przede wszystkim poziomem emocjonalności (III typ różni się ponadto od I i II poziomem aktywności i towarzyskości). Roboczo nadano im nazwy: I typ – nieemocjonalny, aktywny społecznie, II typ – emocjonalny, aktywny społecznie, a III typ – zrównoważony, bierny społecznie.

Aby sprawdzić, czy istnieje związek między typami temperamentu a płcią biologiczną osób badanych, wykonano obliczenia chi-kwadrat w schemacie tabel krzyżowych: typ temperamentu × płć biologiczna. Uzyskane wyniki prezentuje wykres 1.

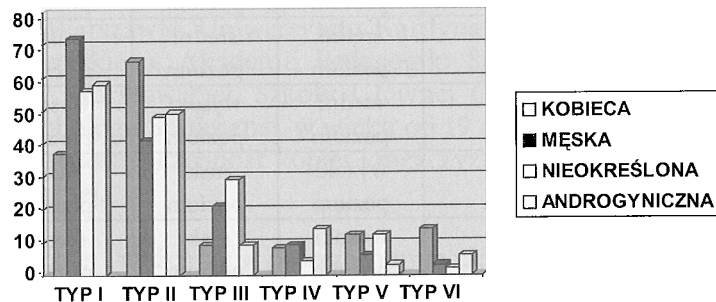
Wykres 1. Liczebność kobiet i mężczyzn o różnych typach temperamentów EAS-D

Chi-kwadrat Pearsona = 38,361(a); $df = 5$; $p < 0,001$

a – 0% komórek (0) ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5. Minimalna liczebność oczekiwana wynosi 12,44.

Przeważająca liczba mężczyzn w porównaniu z kobietami ma I typ temperamentu (nieemocjonalny, aktywny społecznie) ($p < 0,0001$). II typ temperamentu (emocjonalny, aktywny społecznie) posiadają głównie kobiety ($p < 0,001$). Z kolei III typ temperamentu (zrównoważony, bierny społecznie) mają w równym stopniu zarówno kobiety jak i mężczyźni (brak różnic istotnych statystycznie). Ponadto IV typ temperamentu (średnie niezadowolenie i strach, wysoka złość, aktywność i towarzyskość) istotnie częściej posiadają kobiety niż mężczyźni ($p < 0,001$). W pozostałych typach temperamentu (V i VI) występują podobne liczebności kobiet i mężczyzn.

W celu sprawdzenia, czy istnieje związek między płcią psychologiczną a typem temperamentu osób badanych, wykonano również obliczenia chi-kwadrat w schemacie tabel krzyżowych: typ temperamentu × płć psychologiczna. Wyniki prezentuje wykres 2.

Wykres 2. Liczebność osób o różnej płci psychologicznej, posiadających różne typy temperamentów EAS-D

Chi-kwadrat Pearsona wynosi 60,872(a); $df = 15$; $p < 0,001$

a – 0% komórek (0) ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5. Minimalna liczebność oczekiwana wynosi 5,92.

Osób o kobiecej płci psychologicznej, posiadających I typ temperamentu (nie-emocjonalny, aktywny społecznie), jest istotnie mniej niż osób o męskiej ($p < 0,0001$), nieokreślonej ($p < 0,05$) oraz androgynicznej ($p < 0,01$) płci psychologicznej. Osoby o męskiej, nieokreślonej i androgynicznej płci psychologicznej (mające I typ temperamentu) nie różnią się liczebnością między sobą istotnie statystycznie. Osób o kobiecej płci psychologicznej, wykazujących II typ temperamentu (emocjonalny, aktywny społecznie), jest istotnie więcej niż osób o męskiej ($p \leq 0,001$) i nieokreślonej ($p < 0,05$) płci psychologicznej. Osoby o androgynicznej płci psychologicznej (mające II typ temperamentu) nie różnią się liczebnością od osób o pozostałych płciach psychologicznych istotnie statystycznie. Osób o kobiecej płci psychologicznej, posiadających III typ temperamentu (zrównoważony, bierny społecznie), jest istotnie mniej niż osób o męskiej ($p < 0,05$) i nieokreślonej ($p < 0,001$) płci psychologicznej. Podobnie osób o androgynicznej płci psychologicznej, mających III typ temperamentu, jest także istotnie mniej niż osób o męskiej ($p < 0,05$) i nieokreślonej ($p \leq 0,001$) płci psychologicznej. Osoby o kobiecej i androgynicznej płci psychologicznej (mające III typ temperamentu) nie różnią się między sobą liczebnością istotnie statystycznie. Podobnie osoby o męskiej i nieokreślonej płci psychologicznej (mające III typ temperamentu) nie różnią się istotnie między sobą liczebnością. Dla osób o kobiecej, męskiej, nieokreślonej i androgynicznej płci psychologicznej, posiadających IV, V i VI typ temperamentu, nie licząco poziomu istotności różnic ze względu na małe liczebności grup (poniżej 5 osób).

5.2. PŁEĆ PSYCHOLOGICZNA A TEMPERAMENT

5.2.1. GRUPA MĘŻCZYŹN

Aby sprawdzić, czy mężczyźni o różnej płci psychologicznej różnią się nasileniem cech temperamentalnych, wykonano jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA, gdzie zmienną niezależną była płeć psychologiczna a zmiennymi zależnymi kolejne cechy temperamentalne. Wyniki prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Średnie cech temperamentu u mężczyzn o różnej płci psychologicznej

Płeć psychologiczna	Cechy temperamentu				
	Niezadowolenie	Strach	Złość	Aktywność	Towarzyskość
Kobieca (N = 28)	10,89b	11,43c	11,21	11,68a	13,04ab
Męska (N = 120)	9,49a	8,49a	11,46	13,71b	12,92a
Nieokreślona (N = 82)	10,44b	10,18b	10,88	11,39a	12,40a
Androgyniczna (N = 76)	10,17ab	9,75b	11,88	14,82c	13,78b
F (3,302)	2,6	11,67	n.i.	23,84	3,27

a, b, c – średnie w kolumnach oznaczone tą samą literą nie różnią się od siebie istotnie statystycznie na poziomie $p \leq 0,05$ w teście NIR

Z powyższej tabeli wynika, że mężczyźni o różnej płci psychologicznej nie różnią się nasileniem złości.

Mężczyźni o kobiecej płci psychologicznej mają istotnie wyższy poziom niezadowolenia niż mężczyźni o męskiej płci psychologicznej. Ponadto cechuje ich wyższy poziom strachu niż mężczyzn o innych płciach psychologicznych oraz istotnie niższy poziom aktywności niż mężczyzn o męskiej i androgynicznej płci psychologicznej. Mężczyźni o kobiecej płci psychologicznej nie różnią się zbytnio nasileniem towarzyskości w porównaniu z mężczyznami o innych płciach psychologicznych.

Mężczyźni o męskiej płci psychologicznej charakteryzują się istotnie niższym poziomem niezadowolenia niż mężczyźni o kobiecej i nieokreślonej płci psychologicznej. Mają również wyraźnie niższy poziom strachu w porównaniu z mężczyznami o innych płciach psychologicznych. Mężczyźni o męskiej płci psychologicznej cechuje istotnie wyższy poziom aktywności niż mężczyzn o kobiecej i nieokreślonej płci psychologicznej, a niższy niż mężczyzn o androgynicznej płci psychologicznej. Towarzyskość u mężczyzn o męskiej płci psychologicznej jest znacznie niższa niż u mężczyzn o androgynicznej płci psychologicznej.

Mężczyźni o nieokreślonej płci psychologicznej mają wyższy poziom niezadowolenia i strachu niż mężczyźni o męskiej płci psychologicznej. Ponadto strach u mężczyzn o nieokreślonej płci psychologicznej jest zauważalnie niższy niż u mężczyzn o kobiecej płci psychologicznej. Mężczyźni o nieokreślonej płci psychologicznej cechuje także istotnie niższy poziom aktywności niż mężczyzn o męskiej i androgynicznej płci psychologicznej oraz wyraźnie niższy poziom towarzyskości niż mężczyzn o androgynicznej płci psychologicznej.

Mężczyźni o androgynicznej płci psychologicznej nie różnią się także nasileniem niezadowolenia w porównaniu z mężczyznami o innych płciach psychologicznych. Mają znacznie wyższy poziom strachu niż mężczyźni o męskiej płci psychologicznej a niższy niż mężczyźni o kobiecej płci psychologicznej. Cechuje ich istotnie wyższy poziom aktywności w porównaniu z mężczyznami o innych płciach psychologicznych. Mężczyźni o androgynicznej płci psychologicznej mają istotnie wyższą towarzyskość niż mężczyźni o męskiej i nieokreślonej płci psychologicznej.

5.2.2. GRUPA KOBIEC

Aby sprawdzić, czy kobiety o różnej płci psychologicznej różnią się nasileniem cech temperamentalnych, wykonano również jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA, gdzie zmienną niezależną była płeć psychologiczna a zmiennymi zależnymi – cechy temperamentalne. Uzyskane wyniki prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Średnie cech temperamentu u kobiet o różnej płci psychologicznej

Płeć psychologiczna	Cechy temperamentu				
	Niezadowolenie	Strach	Złość	Aktywność	Towarzyskość
Kobieca (N = 131)	10,83	12,29c	11,56a	13,09a	14,05b
Męska (N = 44)	9,84	9,55a	13,77c	14,84b	14,18b
Nieokreślona (N = 70)	11,04	11,29b	11,96ab	12,87a	13,07a
Androgyniczna (N = 82)	10,12	10,50ab	12,61b	15,54b	14,71b
F (3,323)	n.i.	12,61	6,19	20,88	4,43

a, b, c – średnie w kolumnach oznaczone tą samą literą nie różnią się od siebie istotnie statystycznie na poziomie $p < 0,05$ w teście NIR

Z tabeli 4 wynika, że kobiety o różnej płci psychologicznej nie różnią się nasileniem niezadowolenia.

Kobiety o kobiecej płci psychologicznej mają istotnie wyższy poziom strachu niż kobiety o innych płciach psychologicznych. Cechuje je ponadto znacznie niższy poziom złości i aktywności w porównaniu z kobietami o męskiej i androgynicznej płci psychologicznej oraz zauważalnie wyższy poziom towarzyskości niż kobiety o nieokreślonej płci psychologicznej.

Kobiety o męskiej płci psychologicznej cechuje wyraźnie niższy poziom strachu niż kobiety o kobiecej i nieokreślonej płci psychologicznej. Kobiety te mają także wyższy poziom złości w porównaniu z kobietami o innych płciach psychologicznych. Charakteryzuje je też nieco wyższy poziom aktywności niż kobiety o kobiecej i nieokreślonej płci psychologicznej oraz wyższy poziom towarzyskości niż kobiety o nieokreślonej płci psychologicznej.

Kobiety o nieokreślonej płci psychologicznej mają istotnie wyższy poziom strachu niż kobiety o męskiej płci psychologicznej, a niższy niż kobiety o kobiecej płci psychologicznej. Kobiety o nieokreślonej płci psychologicznej mają ponadto znacznie niższy poziom złości niż kobiety o męskiej płci psychologicznej, a także niższy poziom aktywności w porównaniu z kobietami o męskiej i androgynicznej płci psychologicznej oraz istotnie niższy poziom towarzyskości w porównaniu z kobietami o innych płciach psychologicznych.

Kobiety o androgynicznej płci psychologicznej charakteryzuje też niższy poziom strachu niż kobiety o kobiecej płci psychologicznej. Ponadto kobiety te mają wyraźnie wyższy poziom złości niż kobiety o kobiecej płci psychologicznej a niższy niż kobiety o męskiej płci psychologicznej, a także wyższy poziom aktywności niż kobiety o kobiecej i nieokreślonej płci psychologicznej oraz istotnie wyższy poziom towarzyskości niż kobiety o nieokreślonej płci psychologicznej.

6. DYSKUSJA WYNIKÓW

Przedstawione w niniejszym artykule badania pokazują, że istnieją związki temperamentu z płcią biologiczną i psychologiczną jednostki.

Uzyskane wyniki sugerują, że kobiety i mężczyźni różnią się przede wszystkim emocjonalnością. Mężczyźni częściej posiadają I typ temperamentu (nieemocjonalny, aktywny społecznie). Z kolei kobiety częściej mają II typ temperamentu (emocjonalny, aktywny społecznie). Według Brody (1997), temperament jest rdzeniem kobiecej skłonności do okazywania silniejszych emocji w porównaniu z mężczyznami. Twierdzi ona, że subtelne różnice w temperamencie niemowląt, aktywizują odmienne zachowanie rodziców wobec dziewczynek i chłopców. Reakcją rodziców na wyższą aktywność chłopców jest zachęcanie ich do kontrolowania i niewyrażania własnych emocji. Z kolei dziewczynki, według Brody, są bardziej towarzyskie i empatyczne, dlatego też są zachęcane przez rodziców do okazywania swoich emocji. Z drugiej strony istnieją badania niezgodne z ustaleniami Brody. Opisane w części teoretycznej niniejszego artykułu badania techniką „Niemowlę X” (Condry, Condry, 1976, za: Vasta i in., 1995) pokazują, że to wychowanie stymuluje rozwój odmiennych cech

u dziewcząt i chłopców – płacz tego samego niemowlęcia uważanego za dziewczynkę dorośli częściej interpretowali jako przejaw strachu, natomiast gdy uznali je za chłopca – jako przejaw złości. Także eksperyment Fagot i in. (1985) udowadnia, że odmienne traktowanie dziewczynek i chłopców przez dorosłych kształtuje zróżnicowane zachowania społeczne dzieci. W eksperymencie tym zaobserwowano, że wychowawcy nieświadomie zachęcali dziewczynki do komunikowania się w sposób łagodny, a chłopców – asertywny. W wyniku odmiennego traktowania dziewczynki i chłopcy zaczęli prezentować odmienne sposoby komunikowania się, mimo że wcześniej nie zaobserwowano różnic w tej grupie.

Trudny do wyjaśnienia jest wynik pokazujący, że IV typ temperamentu (średnie niezadowolenie i strach, wysoka złość, aktywność i towarzyskość) częściej mają kobiety niż mężczyźni. Kobiety częściej, w porównaniu z mężczyznami, wyrażają takie emocje jak: niezadowolenie, strach, poczucie winy, smutek czy radość, (Plant i in., 2000). Z kolei mężczyźni częściej okazują złość. Złosczenie się jest bowiem w przypadku kobiet raczej społecznie niepożądane (Brody, Hall, 1993). Podobne wyniki do prezentowanych w niniejszym artykule uzyskał jednak Oniszchenko (1997) w swoich badaniach nad standaryzacją kwestionariusza temperamentu EAS-D. W grupie młodzieży w wieku od 16 do 19 lat dziewczęta charakteryzowały się wyższym poziomem złości niż chłopcy.

U osób o różnych płciach psychologicznych uzyskano analogiczne prawidłowości dotyczące emocjonalności. Osoby o męskiej, nieokreślonej i androgynicznej płci psychologicznej częściej mają I typ temperamentu (nieemocjonalny, aktywny społecznie) niż osoby o kobiecej płci psychologicznej. Z kolei osoby o kobiecej płci psychologicznej częściej posiadają II typ temperamentu (emocjonalny, aktywny społecznie) w porównaniu z osobami o męskiej i nieokreślonej płci psychologicznej. III typ temperamentu (zrównoważony, bierny społecznie) częściej mają osoby o męskiej i nieokreślonej płci psychologicznej niż osoby o kobiecej i androgynicznej płci psychologicznej. Można zatem przypuszczać, że wysoka emocjonalność może sprzyjać rozwojowi psychicznej kobiecości.

Badania własne sugerują również, że współwystępowanie niektórych cech może wpływać na rozwój poszczególnych typów płci psychologicznej. Na przykład wysoki poziom strachu i niski aktywności może predysponować do posiadania kobiecej płci psychologicznej (w badaniach własnych zarówno kobiece kobiety, jak i kobiecy mężczyźni charakteryzują się najwyższym poziomem strachu oraz najniższym poziomem aktywności). Z kolei aktywność i towarzyskość może wpływać na rozwój nieokreślonej bądź androgynicznej płci psychologicznej (w badaniach własnych osoby nieokreślone cechują się niską aktywnością i niską towarzyskością, a osoby androgyniczne – wysoką aktywnością i wysoką towarzyskością).

Wyżej przedstawione związki temperamentu jednostki z jej płcią biologiczną i psychologiczną sugerują, że być może w kształtowaniu się psychicznej kobiecości i męskości oraz stereotypów płciowych ważną rolę odgrywa nie tylko wychowanie, ale i biologia. Badania własne – co prawda – są korelacyjne, ale poparciem dla tego założenia mogą być niedawno przeprowadzone genetyczne badania bliźniąt Knafo i in. (2005). Pokazują one, że w przypadku męskich dziewczynek w wieku 3-4 lat czynniki genetyczne odgrywają pierwszorzędną rolę w kształtowaniu tożsamości płciowej.

BIBLIOGRAFIA

- Brody, L. R. (1997). Gender and emotion: Beyond stereotypes. *Journal of Social Issues*, 53, 369-394.
- Brody, L. R., Hall, J. A. (1993). Gender and Emotion. W: M. Lewis, J. M. Haviland (red.), *Handbook of Emotions*. New York: Guilford Press.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 354-364.
- Bem, S. L. (1982). Gender Schema Theory and Self-Schema Theory Compared: A Comment on Markus, Crane, Bernstein, and Siladi's „Self-Schemas and Gender”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, (6), 1192-1194.
- Buss, A. H. (1991). The EAS theory of temperament. W: J. Strelau, A. Angleitner (red.), *Explorations in temperament. International perspectives on theory and measurement*. New York: Plenum Press, 43-60.
- Buss, A. H., Plomin, R. (1975). *A temperament theory of personality development*. New York: Wiley.
- Buss, A. H., Plomin, R. (1984). *Temperament: early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Buss, D. M., Block, J. H., Block, J. (1980). Preschool activity level: Personality correlates and developmental implications. *Child Development*, 51, 401-408.
- Deaux, K., Lewis, L. L. (1984). The structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 991-1004.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., Van Hulle, C. A. (2006). Gender Differences in Temperament: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 132, (1), 33-72.
- Fagot, B. I., Hagen, R., Leinbach, M. D., Kronsberg, S. (1985). Differential reactions to assertive and communicative acts of toddler boys and girls. *Child Development*, 56, 1499-1505.
- Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A., Sullivan-Logan, G. M. (1998). Temperament, Activity and Expectations for Later Personality Development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, (5), 1266-1277.
- Knafo, A., Iervolino, A. C., Plomin, R. (2005). Masculine Girls and Feminine Boys: Genetic and Environmental Contributions to Atypical Gender Development in Early Childhood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, (2), 400-412.
- Kornaszewska, M. (2002). Czynniki kształtujące różnice w emocjonalności kobiet i mężczyzn. *Studia Psychologica*, 3, 167-186.
- Kuczyńska, A. (1992a). Płeć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzie pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, 35, (2), 237-247.
- Kuczyńska, A. (1992b). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Lott, B., Maluso, D. (2002). Społeczne uczenie się męskości i kobiecości. W: B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenie na różnice*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 97-117.
- Maccoby, E. E., Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Mandal, E. (1995). Socjalizacja ról społecznych związanych z płcią. W: E. Mandal, R. Stefańska-Klar (red.), *Współczesne problemy socjalizacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 39-60.
- Mandal, E. (2000). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mandal, E. (2003). *Kobiecość i męskość. Popularne opinie a badania naukowe*. Warszawa: Żak.
- Marek, T., Noworol, Cz. (1987). Zarys analizy skupień (niehierarchiczne i hierarchiczne techniki skupiania). W: J. Brzeziński (red.), *Wielozmiennowe modele statystyczne w badaniach psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 184-258.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.
- Miluska, J. (1999). Przyczyny różnic płciowych: Dylematy i rozstrzygnięcia. W: J. Miluska, P. Boski (red.), *Męskość – Kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 39-65.
- Moir, A., Jessel, D. (1998). *Płeć mózgu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Moss, H. A. (1967). Sex, age and state as determinants of mother-infant interaction. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 132, 19-36.
- Myers, D. G. (2003). *Psychologia społeczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Oniszczenko, W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina. Wersje dla dorosłych i dla dzieci. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Philips, S., King, S., Du Bois, L. (1978). Spontaneous activities of female versus male new-borns. *Child Development*, 49, 590-597.
- Plant, E. A., Hyde, J. S., Kelner, D., Devine, P. G. (2000). The gender stereotyping of emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 81-92.
- Strelau, J. (1992). *Badania nad temperamentem. Teoria, diagnoza, zastosowania*. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Strelau, J. (2000). Różnice indywidualne: opis, determinanty i aspekt społeczny. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 2. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 653-681.
- Strelau, J. (2002). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: WsiP.
- Wojciszke, B. (2002). *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenia na różnice*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zawadzki, B. (2002). *Temperament – geny i środowisko. Porównania wewnątrz- i między populacyjne*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. Cambridge: University Press.